

MICHEL FOUCAULT- FOUCAULTCU İKTİDAR, SÖYLEM VE ÖZNE KAVRAMLARI

Okt. Esen YÜCEL SPAHIU*

ÖZET

Çağdaş Fransız felsefesinin en büyük isimlerinden birisi olarak anılan Michel Foucault, felsefe ile tarihi kaynaştıran ve çağdaş uygarlığın göz kamaştırıcı bir eleştirisini oluşturan bir düşündürüdür. Delilik, bilim ve dil, ceza ve disiplin sistemi, cinsellik gibi pek çok farklı kavramın temellerini ortaya koymaya çalışan, bu arada yöntemleri ve amaçları zaman içerisinde değişiklik gösteren Foucault hakkında yazmak oldukça zor bir iş. Tek bir Foucault' dan değil, onun bir çok farklı yönünden söz edilebilir. Foucault hakkında eleştirel bir değerlendirme yapabilmek için onun eserlerinin öncelikle yorumlanması gerekmektedir. Bazı yazarlar, Foucault'nun eserlerini yorumlarken, onun geçirdiği düşünsel değişim ve dönüşümleri ele almışlardır. Foucault kendisi de bir özeleştiri yaparak bu değişimi sürekli olarak yansıtmaktadır. Foucault'nun felsefesini açıklama iddiası taşımayan bu çalışmada Foucault'nun başlıca eserleri bir özet niteliğinde ele alınmış ve ona ilişkin literatürden örnekler verilmiştir.

Orta sınıftan bir ailenin çocuğu olan Foucault, 1926'da Poitiers'de doğdu. Ecole Normale Supérieure'den felsefe diploması alarak mezun oldu. 1950'de psikoloji, 1952'de psikopatoloji diploması aldı. Üç yıl kadar, akıl hastanelerinde gözlem ve araştırmalarda bulundu. Ecole Normale'de psikopatoloji dersleri verdi. 1954'de İsveç'teki Uppsala Üniversitesi'nin Fransızca bölümünde çalışmaya başladı. 1958'de Varşova Üniversitesi'nde Fransızca Enstitüsü yöneticiliğine getirildi. Bir yıl sonra Hamburg' ta benzer bir görevi yürütürken tamamladığı deliliğin tarihi üzerine çalışması, doktora tezi olarak kabul edildi. 1966'ya değin Clermont-Ferrand Üniversitesinde felsefe dersleri verdikten sonra 1968- 70 arası, Mayıs 1968 olayları ardından kurulan ve yeni bir yükseköğretim modeli oluşturmayı amaçlayan Vincennes üniversitesinde felsefe profesörü oldu. 1970 yılında College de France'de başladığı Düşünce Sistemleri Tarihi profesörlüğünü, yaşamının sonuna dek sürdürdü. 1984'de Paris'te ölen Foucault, hayatı boyunca adeta dört ana

---

*Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

eksene topladığı "iktidar" konularının tarihini yazmış, başka bir deyişle, bu konuların o güne dek "yazılmış tarihlerini" parçalamıştır.

Profesörlüğün yanı sıra, çok sayıda konferanslar veren ve bir takım solcu militan çalışmalar yapan Foucault, Liberation adlı solcu haftalık dergiyi yönetmiş, kurduğu Hapishane Haberleşme Grubu aracılığı ile ceza reformları için uğraşmış ve hippilik hareketinin yanında yer almıştır. Kendiyle yapılan sayısız görüşmelerde, Sartre gibi düşünce ustalarından ve Derrida gibi meydan okuyuculardan gelen eleştirilere karşı saldırılar yönelterek, aynı zamanda yapısalcı ustalar arasında en sözünü sakınmaz polemikçi olduğunu göstermiştir (Merquior, 1986, s. 18).

Foucault'nun eserlerinin dört ana eksenini, 1- Tıp-Delilik, 2- Bilim-Bilgi, 3- Gözetim-Hapishane, 4- Cinsellik-Aile şeklinde sıralamak mümkündür. Tekelioğlu (1999, s. 16), Foucault 'nun eserlerini geleneksel anlamda psikoloji, pedagoji, özelde suçbilim ve genelde de beşeri bilimlerin tarihleri ve kurumsallaşmış pratikleri olarak sınıflandırmakta ve bu çalışmaların, modern öznenin belirli bilimsel-yönetimsel bakış açıları aracılığıyla ve bunların içinde doğduğunu ve öldüğünü ortaya atan alışılmamış derecede betimleyici bilgi tarihleri üzerine temellendiğini söylemektedir.

FOUCAULT' NUN BAŞLICA ESERLERİ

Foucault (1993a) ilk çalışması olan ve 1961 yılında yayımlanan *Akıl ve Akıl bozukluğu. Klasik Çağda Deliliğin Tarihi* adlı yapıtında, Rönesans' dan 19. yüzyılın sonlarına kadar Batı toplumlarında deliliğin kültürel yapılanmasını incelemektedir. Bu kitapta, bir kültürün kendini sınırlandıran farklılığı kitlesel ve genel bir biçim altında nasıl ortaya koyduğunu sorgularken, liberal düşüncedeki birey nosyonuna karşı çıkar.

18. yüzyıldan önce, delilik sistemli bir biçimde bir yere kapatmanın konusu olmuyordu; bir tür yanlış ya da yanlısama olarak düşünülüyordu. Rönesans'tan sonra kurumsallaşmış bir alıkoyma dönemi ortaya çıktı; eskiden cüzzamlıların alıkoyma yuvaları, tımarhaneye dönüştürüldü. Özel yerlere kapatılmaya başlanan deliler, toplumun yeni oluşan üretim normlarına uymayan yoksullar, dilenciler, caniler, işsiz, yaşlı, ahlaksız ve hatta zührevi hastalıklılar gibi toplum dışı unsurlarla bir tutuldular. Bu kişiler, toplum düzeni ve varolan ahlaka ilişkin sorunları artırdıklarına inanılan bütün insanlardı. Kapatıldıkları kurumlar, toplumsalın yeniden düzenlenmesini amaçlıyorlardı. Fransız devriminin ardından deliler de dahil olmak üzere bu kurumlardaki herkes salıverildi ancak deliler yeniden hapsedildi. Foucault'nun sözleriyle, 18. Yüzyılın sonlarında deliliğin hastalık olarak kurumlaşması, akıl, ile delilik arasındaki diyalogu kopardı.

Tekelioğlu (1999, s. 19) modern psikiyatrinin bütün kurumlarının "us" ve "usdışı" başka bir deyişle "bilinçli" ve "bilinçsiz" karşıtlığı temelinde kurulduğunu öne sürmektedir. Normal olanın patolojik olandan ayrılması, bu iki alanın tamamıyla birbirinden soyutlanması demek değildir. Tersine patolojik yalnızca normalin varlığıyla anlamlıdır. Dolayısıyla, patolojik, halihazırda normal olarak kurulmuş olanın bozulmasıdır. Psikiyatrik bilginin ve uygulayıcı kurumun modern bakışı bu şekildedir.

Foucault (1994a)'nın söyleminin yapısalıcı olarak nitelenmesine neden olan kitabı *Kelimeler ve Şeyler* Foucault'nun kendi deyişiyle; konuşan özneyi, çalışan özneyi ve yaşayan özneyi sorunsallaştırma ve çözümlemenin bedelini araştırıyordu. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında hayat, dil ve emekteki mütasyonların incelendiği bu kitapta Foucault; Ortaçağ ve Rönesans dönemi, Klasik dönem ve Modern dönem epistemlerinin çözümlemesini yapar. Merquior (1986, s. 47); epistemleri, "verili bir dönemde yaşamın bütünselliği içinde bir bilgi alanının sınırlayan, bu alanda ortaya çıkan nesnelere olma biçimini tanımlayan, insanoğlunun günlük kavrayışını teorik güçlerle donatan ve doğru olarak görülen şeyler hakkında insanoğlunun bir söylem geliştirdiği koşulları tanımlayan tarihsel önseller" olarak tanımlar.

Ortaçağ ve Rönesans epistemisi olan "benzeşimin" yerini Klasik dönemin epistemisi "temsil" aldı. 19. yüzyıldan itibaren, insanın içindeki güçleri oluşturan bileşimler kendisinin dışında bulunan güçlerle ilişkiye girer. Bu dışarıdan gelen güçler, insanın güçleri olmayıp, insanın içindeki güçlerle ilişkiye girip, sonluluk fikrini taşır. Düzendeki çok tarihin epistemi olan çağdaş epistem kendisini insanoğlunun sonluluğu üzerinde bir çözümleme biçiminde dışarı vurur. Akay (1995, s. 95), sonluluk fikrinin insan şeklinin oluşmasına yarayacağını, ortaya çıkan yeni şekle İnsan Şekli, bu yüzyıla ise İnsanlık Yüzyılı denilebileceğini yazıyor. Foucault (1994a, s. 448) modern episteme alanını hacimli ve üç boyut doğrultusunda açık bir mekan olarak düşünmek gerektiğini öne sürmektedir. Bunlardan birinin üzerine, matematik ve fizik bilimler yerleştirilecektir, diğer bir boyutta, süreksiz, ama benzer unsurları düzene sokmakla uğraşan bilimler (dil, hayat, üretim ve zenginliklerin dağılımı bilimleri gibi) olacaktır, üçüncü boyut ise aynı'nın düşünülmesi olarak gelişen felsefi düşüncenin olacaktır. İnsan bilimlerinin yerinin ise hayatın, emeğin ve dilin söz konusu olduğu bütün bilimlerin yakınında, sınırında ve bütün uzantısı boyunca saptamak mümkündür.

Foucault (1988), en önemli yapıtlarından birisi olan *Cinselliğin Tarihi*'nde cinsellik söylemini iktidarın değişken biçimlere sahip yordamları ile bağlantılı olarak öne çıkarmayı hedeflemiştir. Modern kişinin bir cinsellik öznesi olarak nasıl kendi öz deneyimini gerçekleştirdiğini anlamak için, yüzyıllar boyunca Batılı insanın kendini bir arzu öznesi olarak görmesinin sağlayan yöntemi ortaya

çıkarmanın kaçınılmaz olduğunu söyleyen Foucault (1988, s. 12), incelemesinin merkezine Klasik Antik çağdan Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarına değin arzulayan insanın soy kütüğünü yerleştirmiştir. Rönesans burada da Batı 'nın cinselliğe karşı tutumundaki değişimi vurgulamayı sağlayan bir karşılaştırma unsurudur. Greko-Romen kültüründen bu yana cinsellik kavramındaki tarihsel dönüşümleri göstermeye ve tanımlamaya çalışan Foucault'nun bu eserini Tekelioğlu (1999, s. 173): "bireylerin öznelliklerinin gerçeğini cinselliklerinin gerçeğinde nerede, ne zaman ve nasıl düşünmeye başladıklarını bulmak amacıyla tarihsel dökümanların tekrar düzenlenmesiyle günümüz tarihinin yeniden oluşturulduğu jeneolojik bir proje" şeklinde tanımlamaktadır.

Foucault'ya göre, burjuva kültüründe cinselliğin çağdaş denetimi daha alt sınıflara karşı kullanılan bir silah olmaktan çok burjuvazinin kendini idealleştirmesinin bir aracıdır. Cinsellik üzerine söylem esas olarak kendi görüntüsünü topluma hakketmek isteyen burjuvazi tarafından kullanılan bir kişi terminolojisi olarak ortaya çıkar. Burjuvazi kendini kabul ettirmek için bir cinsellik düsturu oluşturur. Karşı cinsle tek eşli evliliği ahlakın temel ölçüsü ve toplumun temel direği yerine koyar. Bütün öteki cinsel ilişki biçimleri doğaya aykırı ve topluma zararlı olarak görülmeye başlanır. Sonuçta sınıf kültürünün bu yönü bile cinselliğin büyük destanı içinde bir bölüm olup çıkar. Sapma biçimindeki cinsel ilişki de iktidar ve zevk sarmallarından biri içinde yer alır (Merquior, 1986, s. 163).

"Cinsellik üzerine yazdığım bu kitabın genel çerçevesini, bir ahlakın tarihi oluşturuyor" diyen Foucault (1992, s. 83-84), ahlak edimleri ile ahlak yasaları arasında ayırım yapılması gerektiğini düşünmektedir. Edimlerin (yaşama tarzı), insanların kendilerine dayatılan ahlak yasaları karşısındaki gerçek davranışları gösterdiğini düşünen Foucault (1992) kişinin kendisiyle kurduğu ilişki biçiminin, etik olarak adlandırılan nefis ilişkisini; bu ilişkinin de bireyin kendisini, edimlerinin ahlaki öznesi olarak nasıl kuracağını belirlediğini söylüyor.

Baudrillard (1988, s. 20-21), Foucault'nun bu çalışmasının cinsellik üzerine çözümleyici bir söylevden başka bir şey olmadığını, cinselliğe ait göstergelerin bu söylev içinde yinelenirken, gerçekte bir belirsizlikle, yoğun bir psişik enerji eksikliğini gizlediğini iddia etmektedir.

Merquior (1986)'un dil ve yapı, sunuş biçimi, bölümlerin sıralanması açısından bütün kitapların arasında başa geçecek bir eser olarak tanımladığı *Hapishanenin Doğuşu* 'nu Foucault da "benim ilk yapıtım" şeklinde nitelendirmektedir. İnsanların insanlara egemen olmak için geliştirdikleri yöntemleri, bireysel veya ortaklaşa olarak çekilen veya çektirilen azapları iktidarın bireyleri gözetim altında tutmaya yönelik olarak oluşturdukları mekanizmaları, disiplinleri yine tarihi bir ağ içinde irdeleyen Foucault (1992) *Hapishanenin Doğuşu*'nda modern kapatma sisteminin

niçin ruh üzerinde işlediğini ve bedendeki fiziki acının "ruh ortopedistleri" dediği gardiyanlar, doktorlar, psikiyatrisler, pedagoglar vb. elinde nasıl ruhsal muameleye dönüştüğünü parlak bir biçimde gözler önüne seriyor.

FOUCAULT'NUN İKTİDAR KAVRAMI

Geleneksel anlamda iktidar, hükümetin bulunduğu bir odak olarak düşünülmesine karşın, Foucault iktidarın merkezi olarak devlete odaklanmamış, mikro iktidar biçimlerini inceleyerek, bedenler üzerindeki iktidarın maddeselleğini sorgulamıştır (Mc Nay, 1996, s. 4). Quel Corps dergisiyle yaptığı bir söyleşide, toplumsal bedeni ortaya çıkaran şeyin bir konsensus değil, daha çok bireylerin bedenleri üzerindeki iktidarın maddeselliği olduğunu söyleyen Foucault, bedenin denetim altına alınmasının ve beden bilincinin, ancak bedenin iktidar tarafından ele geçirilmesiyle kazanıldığını ileri sürmekte ve aşağıdaki açıklamayı yapmaktadır (Foucault, 1994b, s. 24-25):

Jimnastik, askeri talimler, kas geliştirme, çıplaklık, güzel bedenlere övgüler düzülmesi... Tüm bunlar, iktidarın sağlıklı bedenler üzerinde, çocukların ya da askerlerin bedenleri üzerinde yürüttüğü aralıksız, inatçı ve titiz çalışma sonucu, bireysel bedenin arzulanır bulunmasını hedefleyen bir çizgi üzerinde yer alır. İktidar bu etkiyi doğurduğu anda, tam da onun fetihleriyle ilerleyen çizgi üzerinde, bireysel bedenin iktidara yönelttiği, sağlığın ekonomiye, haz isteğinin cinsellik, evlilik ve ar duygusuyla ilgili ahlaki normlara yönelttiği karşı saldırılar başlar. Ve bu andan itibaren , iktidarı güçlü kılmış olan şey, ona yöneltilen karşı saldırıya olanak tanır... İktidar bedenin içine sızmıştır; Bizzat bedenin içinde saldırılara maruz kalır... Özgür sevişme ya da kürtaj düşüncelerinin, toplumsal gövdeyi oluşturan kurumları nasıl bir panik içine düşürdüğünü hatırlayın... Gerçekte, iktidarın sallandığı izlenimine kapılmak yanlıştır; çünkü iktidar bir değişimi gerçekleştirebilir, yerini değiştirip başka bir alanı ele geçirebilir... ve çatışma sürüp gider.

"Hapishanenin Doğuşu" adlı eserinin sonunda modern iktidarı "büyük bir gözaltı" olarak tanımlayan Foucault (1992), kendini öne çıkartan, gösteriş ve debdebe içinde kendini dışa vuran ve gücünü bu gösterişten alan eski siyasal sistemdeki iktidarın, bireyin oluşmasını engellediğini, oysa karanlıklara çekilen modern iktidarda herkesin bireyselleştirilmeye çalışıldığını öne sürmektedir. Foucault (1992)'ya göre bireyselleştirmek, gözetim altında tutmak ve cezalandırmak yani egemen olmaktır. Böylece modern iktidar çocuğu okulla, hastayı hastaneyle, deliyi tımarhaneyle, askeri orduyla, suçluyu hapishaneyle kuşatarak, bireyselleştirmiş, kaydetmiş, sayısal hale getirmiş, egemen olmuştur. Herkes bir yerde kayıtlı hale gelince, denetim altında olacak, gözetim altında tutulacaklardır.

Foucault'nun dışa açılan bir hapisane kavramı geliştirdiğini ve beden in hapis edilebildiği dış mekanı değişime uğrattığını öne süren Akay (1995, s. 59), 20. yüzyılın sonunda insanları kontrol altına almanın hapisaneyi, tımarhaneyi, okulu gerektirmediğini, o halde modern ruhlarımızın bu özgürlük hapisanesinde toplum olarak kontrol altında tutulduğunu, Foucault'nun modern ruhlarımıza seslendiğini söylemektedir. Akay (1995, s. 59), düşüncelerini aşığıdaki gibi aktarıyor:

Hapishane, hastane, okul, kilise, belli tarihi oluşumların belki de gerekli kurumlarıydı. Bugün, iktidarlar halkları işletme mekanizmasına soktuğuna göre, Batı'da iktidarlar televizyonlarda herkesin çiş edişinin vaktini kontrol edebiliyor; elektrikler kesildiği vakit, onlara çocuk yaptırtabiliyorsa, belli tatil günlerinde otobanlardaki insanları bulabiliyor ve onlara belli saatlerde "şurdan buraya gitmeyiniz yollar tıkalıdır diye seslenebiliyorsa; daha ucuz fiyatlara, kampinglere yollayabiliyor ve hatta bazı durumlarda onların sevişmeleri için yardımcı oluyorsa, iktidarlar bu sesi açık alanda seslendirebilmelidirler.

İktidar bağıntılarının somut çözümlenmesini gerçekleştirmek için, hükümlanlığın hukuksal modelini bir kenara bırakmak gerektiğini söyleyen Foucault (1992, s. 93-98), yasayı, iktidarın temel belirimi olarak gören bu modelin, bireyi, doğal hakların ya da ilkel iktidarların öznesi olarak ele aldığını ve devletin ideal oluşumunu irdelemeyi amaçladığını belirtmektedir. Dolayısıyla iktidarı, ilişkinin temel terimlerinden yola çıkarak değil de, etkilediği öğeleri belirleyen olması bakımından, bu ilişkinin kendisinden yola çıkarak incelenmesi gerektiğini, başka bir deyişle, soyut öznelere, boyun eğmeleri için kendilerindeki ya da iktidarlarındaki ne gibi şeylerden vazgeçebildiklerini sormak yerine, boyun eğme ilişkilerinin özneleri nasıl ürettiğini sormanın daha doğru olacağını öne sürmektedir. İktidarın belirimi olarak yasaya bir ayrıcalık yüklemek yerine, bu yasanın uyguladığı kısıtlama tekniklerini saptama daha doğru olacaktır. Tarihsel çözümlene ilkesinin, ırkların ikiliğinde ve savaşında arandığını, barışın ardında savaş olduğunu ve iktidar bağıntılarının bir çözümlenici olarak savaş mekanizmasını irdelemek gerektiği söylenmekte ve bu aşığıdaki gibi ifade edilmektedir (Foucault, 1992, s. 96-97):

Yasalar, yakılıp yıkılan kentlerin, fetihlerin, seferlerin bağrından doğmuştur. Barışın şifresi olan savaş, iktidar mekanizmaları içinde de ortalığı kasıp kavurmaya, kurumların, yasaların ve düzenin gizli hareket ettiricisi olmaya devam eder. Ortaçağın başlangıçlarından bu yana, devletlerin evrimiyle birlikte, savaş uygulamaları ve kurumları da gözle görülür bir evrim izlemiş ve tüm olarak savaşçı bağıntıların geçerli olduğu bir toplumdaki yavaş yavaş askeri kurumlarla donanmış bir devlete geçilmiştir. İktidar ilişkileri içinde rol oynayan ve sivil düzenin temelinde yer alan savaş, iktidarın bütün kurumlarının tarihsel- siyasal bir söylemidir. Bu söylemde konuşan özne, hukukçunun, filozofun, başka bir deyişle evrensel öznenin durumunda değildir. Bu özne, savaşın içindedir, hasımları vardır ve bir zafer için

dövüşmektedir. Bu söylemin sahibi olan özne için, evrensel hakikat ve genel hak, hayal ve tuzaktan başka bir şey değildir .

Foucault, Ocak 1976'da verdiği konferanslarda, iktidarın bir savaş olduğu görüşünün dışında, ekonomik ve baskıcı iktidar teorileri arasında da bir ayırım yapmıştır. Liberalizm ve marksizm akımlarında görülen ekonomik teori, iktidarı kişinin bir mal gibi sahip olabildiği ya da vazgeçebildiği bir şey olarak görür. Liberal ya da yasacı açıklamayla buradaki temel varsayım toplumsal iktidarın sözleşmeye dayalı değişimi içeren yasal bir işlem yolunu izlediği, marksist açıklamaya göre ise iktidarın ekonomik etkenlerin denetimine dayanan sınıf egemenliğinin bir işlevi olduğu biçiminde iki seçeneği kapsar. Bunlardan başka, iktidarın esasta ekonomik ilişkilerin yeniden üretilmesine yönelik servetin benzer bir türevi olmadığını ileri süren , iktidarı bunların ötesinde bir güç ilişkisi olarak gören bir teori bulunmaktadır. Hegel, Freud ve Wilhem Reich 'in görüşü olan bu baskıcı iktidar teorisini reddeden Foucault'ya göre hapisananın kalıcılığının nedeni nasıl suçları önlemeyi başaramamanın ötesinde bir şeyler yapabilmesi ise, aynı şekilde iktidarın varlığının nedeni de bastırmanın ötesinde bir şeyler yapabilmesidir (aktaran Merquior, 1986, s. 146-147).

Ralet ile yaptığı söyleşide asla bir iktidar kuramcısı olmadığını ve iktidarın özerk bir sorun olarak kendisini ilgilendirmediğini söyleyen Foucault (1999), iktidarın masum aile ilişkilerinde veya bir kurum ya da yönetim içinde veya herkesin bildiği özel rasyonalite biçimlerine sahip olan hükmeden ve hükmedilen sınıflar arasında olabileceğini, bunun bir çözümlene alanı olup, eşsiz herhangi bir örneğe referans teşkil etmeyeceğini belirtmiştir. Deliliği incelediği ilk çalışmasında bunun açıkça görülebileceğini vurgulayan Foucault (1999) bu çalışmasını belli birtakım insanların, diğer belli bir takım insanlar üzerinde uygulamış olduğu egemenliğin belli bir biçimi aracılığıyla öznenin, öteki biçiminde sunulmuş, kendi deliliği hakkındaki hakikati dillendirebilmeyi üstlenebilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Verili bir uğrakta, benlik üzerine benliğin dönüşümlülük tarzının kurulmasının tarihi üzerinde ve bunun ilişkilendirildiği hakikat söylemi üzerinde çalıştığını vurgulayan Foucault (1999, s. 46-47) 18. yüzyıldaki kapatılma kurumlarından bahsederken, o zaman var olan iktidar ilişkileri hakkında konuşmuş, bunu yapabilmek için de bizi birkaç yüzyıl geriye götürecek olan bir kurumun temel çalışmalarındaki belli sorunların görünüşlerine bakmıştır.

Baudrillard (1988), iktidarın Foucault'da arzu anlamına geldiğini, arzunun başkalarında sahip olduğu anlama Foucault'da iktidar sözcüğünün sahip olduğunu iddia etmektedir. "Klasik Çağı" bir çözümlene alanı olarak seçmiş bulunan Foucault 'nun bu seçiminin bir anlamda bilinçli bir seçim olduğunu söyleyen Baudrillard (1988) Foucault 'nun böyle bir seçim olanağından yararlanarak aslında çektiği söylev aracılığıyla diğerleri arasında kendine bir iktidar alanı yaratma

çabası içinde olduğunu söylemektedir. Öte yandan delilik, toplum, baskı, cinsel arzular, biliçaltı ve iktidar arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan Foucault 'nun yine bilinçli olarak iktidar kavramını, özellikle de politik iktidarı sorgulamaktan kaçtığını iddia etmektedir. İktidar 'ın bir nesne- özne (kadın- erkek ilişkilerinde olduğu gibi) oyunu olduğunu ve bunun kökeninde arzu değil, meydan okuma ve ayartma kavramlarının bulunduğunu söyleyen Baudrillard, gerçekte iktidarın gerisi hiçlik ve boşluktan ibarettir demektedir.

FOUCAULTCU SÖYLEM VE FOUCAULT 'NUN ÖZNESİ

Foucault (1993b), söylem üretiminin her toplumda görevleri onun gücünü ve tehlikelerini önlemek, belirsizliğini dizginlemek, ağır, korkulu maddiliğini savuşturmak olan bir takım yollarla hem denetlenmiş, hem ayıklanmış, hem de örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmış olduğunu öne sürmektedir. Sözü'n yasaklanması, deliliğin paylaşımı ve doğruluğun istencini, söylemin maruz kaldığı üç büyük dışlama sistemi olarak tanımlayan Foucault (1993b) bu dışlama usullerinden en çok baş vurulananın da yasaklamak olduğunu öne sürüyor. Hepimizin bildiği gibi herşeyi söyleme hakkı yoktur, her şeyden her koşulda söz edilemez, herkes herşeyi konuşamaz. Günümüzde parmaklıkların en dar olduğu, kara boşlukların çoğaldığı bölgelerin, cinsellik ve politikaya ait bölgeler olduğuna dikkati çeken Foucault (1993b, s. 11) söylem görünüşte önemsiz bir şey olsa bile, karşı karşıya kaldığı yasakların onun arzu ve erkle ilişkisini gün ışığına çıkardığını yazıyor.

Söylem - psikanaliz bunu bize gösterdi- arzuyu yalnızca ortaya koyan (veya gizleyen) şey değildir; aynı zamanda da arzunun nesnesi olan şeydir; ve zira- bunu da tarih hiç durmadan bize öğretiyor- söylem yalnızca kavgaları veya baskı sistemlerini açıklayan şey değil, ama onun için, onun vasıtasıyla mücadele edilen şey, ele geçirilmek istenen erktir.

Diğer bir dışlama sistemi olan deliliğin paylaşımını, akıl ve delilik arasındaki karşıtlığı kastederek bir paylaşım ve bir kovuş olarak ele alan Foucault (1993b, s. 11) deliyi aşağıdaki gibi tanımlıyor:

Ortaçağ'ın derinliklerinden bu yana deli, söyleminin diğer insanlarınkiler gibi yayılabilmesine imkan bulamayan kişidir. Söylediği şeyin bir hiç ve söylenmemiş kabul edildiği, ne doğruluğu, ne de önemi olduğu, adalet önünde değer taşımadığı, bir eylemi veya bir sözleşmeyi doğrulamaya yetmediği görülür. Buna karşın, her türlü söylemin karşıtı olarak ona, bilinmeyenleri bilmek, geleceği görmek, başkalarının göremediklerini fark etmek gibi gizli güçler yakıştırılır.

Foucault (1993b, s. 14), doğru ve yanlış karşılığını bir üçünü dışlama sistemi olarak kabul etmekte ve bunun tarihi süreç içinde oluşmuş, doğru ile yanlış ayıran bir paylaşım olduğunu, bu tarihi paylaşımın da bilme istencimize genel biçimini kazandırdığını söylemektedir. Doğruluk istenci günümüzde kurallar, reçeteler, ekonomik uygulamalar, ceza sistemi, pedagoji gibi uygulamalarla, kurumsal bir desteğe dayandırılmıştır.

Yukarıda söz edilen denetim ve sınırlama yöntemleri dışında Foucault (1993b, s. 16-19), söylemlerin kendi kendilerini de denetlediğini öne sürmektedir. Bu denetlemeyi, "söylemin içeri boşaltmak" olarak tanımlayan Foucault, genel olarak *yorum* şeklinde adlandırdığı, söylemlerin dilden dile aktarılmasını ve *yazar* faktörünü, söylemi sınırlayan faktörler olarak nitelendirmiştir. Foucault (1993b)'ya göre yorum, söylemdeki rastlantısallığı, *tekrar* 'ın ve *aynı* 'nın biçimini taşıyan bir *aynılığı* kullanarak sınırlıyor. Yazar ilkesi ise bu aynı rastlantıyı *kişiselliğin* ve *benin* biçimini taşıyan bir *aynılığı* kullanarak sınırlar. Dini, hukuki, edebi ya da bilimsel metinler sürekli aktarılarak ve yinelenerek konum değiştirmektedir. Bu konum değişimi bir yandan sınırsızca yeni söylemler kurmaya izin verirken, öte yandan yorumun yegane rolü, kullanılan teknikler hangileri olursa olsun en sonunda sessizce orada telaffuz edileni söylemekten ibarettir. Foucault (1993, s. 17)'nin deyişimiyle: "Yorum, durmadan yerini değiştirdiği, ama hiçbir zaman kurtulamadığı bir paradoks uyarınca, daha önce söylenmiş olan şeyi buna rağmen ilk kez söylemek ve asla söylenmemiş olanı da, öyle olduğu halde usanmadan yinelemek zorundadır".

Foucault (1993b, s. 19) yazarın ve keşfeden kişinin varlığını yadsımıyor ancak, ufkunda muhtemel bir yapının dolaştığı bir metni yazmaya koyulan kişinin, yazar işlevini de kendi hesabına geçirdiğini düşünüyor. Alessandro Fontana' ya yaptığı bir söyleşide Foucault (1993b, s. 19), yazarın kitap yazmayı sürdürdüğü ölçüde, giderek hiç okunmaz hale geldiğini ve birinin kitaplarının bir başkasının dipnotları üzerinden okunmasıyla, çarpıtıla çarpıtıla sonunda grotesk bir görüşün oluştuğunu söylüyor. Bu çarpıtmayı engellemek için de çok ilginç bir çözüm öneriyor: "yazarın adının iki kez yayınlanmasını yasaklamak". İnsanlar kim olduğunu bilmediğinde ve henüz tanınmadığında, kişinin yazdığı ilk kitap okunuyor diyor Foucault(1993b) yazarın tanınmasının, metnin anlaşılabilirliği bakımından kilit bir işlev taşıdığı birkaç büyük yazar dışında, her kitabın kendi içinde okunmasını sağlamak üzere, yazara adını gizli tutma ve takma adla yazma hakkı tanınabileceğini söylüyor.

Söylemin üretilmesindeki diğer bir denetim ilkesinin de "disiplinler" olduğunu söyleyen Foucault (1993b, s. 19-21), bir disiplinin herhangi bir şey hakkında doğru olarak söylenebilen bütün şeylerin toplamı olmadığını vurgulamaktadır. Hekimlik, hastalıklar üzerine söylenebilecek şeylerin toplamından oluşmamıştır; botanik,

bitkileri ilgilendiren bütün doğruların toplamıyla tanımlanamaz. Kendi sınırları içinde her disiplin doğru ve yanlış önermelerle karşılaşabilir. O halde disiplin, kuralların sürekli olarak yeniden güncelleştirilmesi şeklindeki bir kimliğin yardımıyla söylemi sınırlandırır. Dini, hukuki, tıbbi, politik söylemler gibi söylem cemaatleri oluşturulduğunda söylemlerin devreye sokuluşlarındaki koşullar belirlenmekte, onları söyleyen kişi belli birtakım kurallara uymaya zorlanmakta ve böylece o söylemlere her önüne gelenin ulaşmasına izin vermeyerek söylemler yine denetim altına alınabilmektedir. Kendi koşulları içinde söylemin işleyişi ve etkilerini çözümlmek için, söylemden kalkarak, onun içindeki gizli çekirdeğe, onda ortaya çıkabilecek bir anlamın yüreğine doğru gidilmelidir diyen Foucault (1993b, s. 29), söylemlerin hangi ihtiyaçlara cevap vermek üzere, nasıl meydana gelmiş olduklarının, nasıl değişime uğramış ve yer değiştirmiş olduklarının, ne çeşit baskıları etkin biçimde uygulamış olduklarının, ne ölçüde saptırıldıklarının gösterilmesi gerektiğini söylüyor ve buna "eleştirel" bütünlük adını veriyor. Bütün baskı sistemlerine rağmen ve onların desteğiyle söylem sistemlerinin nasıl oluştuğu; her birinin özgün normunun ne olduğu ve bu normların ortaya çıkış, gelişim, değişim, gelişim koşullarının neler olduğunu ise "kökensel" bütünlük olarak adlandırıyor.

Ne bir Freudyen, ne Marksist ne de yapısalcı olduğunu söyleyen Foucault (1999, s. 18), fenomenolojik bir perspektif içinde bilginin ve rasyonalitenin tarihsel çözümlene yöntemine inanıp, bunu geliştirdiğini vurgulamaktadır. Bilim tarihçileri temelde bilimsel bir nesnenin nasıl oluşturulduğu sorunu ile ilgilenirken Foucault, insan öznesinin olası bilginin nesnesi olarak kendini rasyonalitenin hangi biçimleri ve hangi koşulları aracılığı ile nereye oturttuğu sorunuyla ilgilenmiştir. Tekelioğlu (1999, s. 16) Foucaultcu çalışmalardaki epistemolojik sapma noktasının bilginin hem öznesi, hem de nesnesi olmayı sürdüren modern özne ya da Batı olarak adlandırılan inşa toplumlarının modernite söylemlerindeki modern birey olduğunu söyleyerek, Foucault' nun çalışmalarının modern öznenin belirli bilimsel yönetsel bakış açıları aracılığıyla ve bunların içinde doğduğunu ve öldüğünü ortaya atan alışılmamış derecede betimleyici bilgi tarihleri üzerine temellendiğini vurgulamıştır. Modern özne bir yanda hastane, klinikler, fabrikalar, okullar ve hapisaneler gibi kurumlarla şekillendirilmekte, diğer yandaysa modern özneyi kuran pratikler yaşamın, çalışmanın ve benliğin anlamına ilişkin belirli pratik ve felsefi yansımalara iliştilmektedir. 18. yüzyılda bilginin ana nesnesi ve öznesi olan insan, böyle bir söylemin içinde temel konumunu aldığı anda, kendi söyleminin ne egemen öznesi ne de nesnesi olur.

Dilbilimdeki söylenenin öznesinin tersine, Foucault'nun söyleneni bir çok özneyi kapsamaktadır. Örneğin ben gidiyorum cümlesindeki ben, söylenenin öznesidir; ama Foucault'nun söyleneni bununla ilgili değildir. Bütün dilbilimi yıkarak, ortaya ikili bir biçim çıkarır. Bir söylenenin dilbilim mantığında tek bir

nesnesi vardır. Ama Foucault yapısalcılığı kırıp, kendi nesnesi olan söylenene, söylenen ile tamamen ayrışık bir vaziyette bulunan gözükene sokuşturur (Akay, 1996, s. 46).

Özne felsefesinin olası iki çıkış yolu olduğunu belirten Foucault (1994b, s. 44) imlem sistemlerinin analizi olarak yani göstergibilim olarak nesnel bilginin teorisini mantıksal pozitivizmin yolu, ikinci yol olarak da yapısalcılık adı altında ilerleyen bir dilbilim, psikanaliz ve antropoloji okulunun yolu şeklinde tanımlamış, özne felsefesinden çıkmak için kendi seçtiği yolda ise bir tarihsel ve kültürel gerçeklik olarak, yani değişebilir bir şey olarak modern öznenin soykütüğünü kurmayı denemiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda konuşan, yaşayan çalışan varlık olarak özneye ilgili türetilmiş teorileri inceleyen Foucault, öznenin kendisiyle ilgili anlama biçimlerini araştırmıştır. Üretim teknikleri, imlem ya da iletişim teknikleri ve hakimiyet teknikleri dışında, bireyin kendi araçlarıyla, kendi bedenleri, kendi ruhları, kendi yaşam biçimleri üzerinde, belirli müdahalelerde bulunmalarını sağlayan, bunu da kendi kendilerini dönüştürerek, değiştirerek ve belirli bir mutluluk, saflık, güç noktasına ulaşılarak yapmalarını sağlayan teknikleri nefis teknolojileri olarak adlandıran Foucault (1994b) Batı uygarlığı içindeki öznenin soykütüğünü incelerken, bu teknikleri de dikkate almıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Akay, A. (1995). Michel Foucault iktidar ve direnme odakları. İstanbul: Bağlam.

Baudrillard, J. (1998). Foucault'yu unutmak. O. Adanır (Çev.). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını.

Foucault, M. (1988). Cinselliğin tarihi 2. H. Tufan (Çev.). İstanbul: Afa.

_____ (1992). Hapishanenin doğuşu. M. A. Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge.

_____ (1993a). Akıl ve akıl bozukluğu. Klasik Çağ'da deliliğin tarihi. M. A. Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge.

_____ (1993b). Ders özetleri 1970- 1982. S. Hilav (Çev.). İstanbul: YKY

_____ (1994a). Kelimeler ve şeyler. İnsan bilimlerinin bir arkeolojisi. M. A. Kılıçbay (Çev.). Ankara: İmge.

_____ (1994b). Dostluğa dair- Söylesiler. C. Ener (Çev.). İstanbul: Hil.

_____ (1999). Yapısalcılık ve post yapısalcılık. Michel Foucault ile bir söyleşi. Ü. Umaç ve A. Utku (Çev.). İstanbul: Birey.

Mc Nay, L. (1996). Foucault. A critical introduction. Cambridge: Polity.

Merquior, J. G. (1986). Foucault. N. Elhüseyni (Çev.). İstanbul: Afa.

Tekelioğlu, O. (1999). Michael Foucault ve sosyolojisi. İstanbul: Bağlam.